

ACADEMISCHE VORMING: OVER EXPERTS EN INTELLECTUELEN

F. A. VAN VUGHT

Binnen universiteiten is steeds meer nadruk komen te liggen op specialistische beroepsvoorbereiding. In de plaats van de klassieke doelstelling van de intellectuele en culturele ontwikkeling van het lerende individu is de pragmatische doelstelling van een gedegen training voor een hoog specialistische beroepsuitoefening gekomen. Universiteiten moeten behalve experts echter ook intellectuelen opleiden. Zij behoren studenten in de gelegenheid te stellen zich te ontwikkelen tot onafhankelijke en zelfbewuste denkers.

INLEIDING

Universiteiten zijn de leukste instellingen in de samenleving. Velen van ons lijken dit te zijn vergeten, maar het is nog steeds waar. Universiteiten zijn bij uitstek de maatschappelijke instellingen waar kennis centraal staat. In universiteiten is de kennis opgeslagen die in de loop der eeuwen is vergaard. Bovendien wordt in universiteiten gewerkt aan de verruiming van de grenzen van die kennis, en wordt die kennis gedeeld met begaafde en enthousiaste jonge mensen. Universiteiten worden grotendeels bevolkt door erudiete en doorgaans aimabele personen; er zijn rijk gevulde bibliotheken en goed uitgeruste laboratoria; universiteiten zijn vaak gehuisvest in prachtige oude panden of - zoals de Universiteit Twente - gelegen in een landschappelijk aantrekkelijke omgeving. Het is mijns inziens een voorrecht om aan een universiteit te mogen werken.

Toch denken sommigen daar anders over. Naar hun mening genieten de moderne universiteiten niet meer het grote maatschappelijke aanzien dat zij enkele decennia geleden nog wel kenden. Universiteiten zijn 'gewoner'

geworden. Wie er al niet direct zelf mee te maken heeft, kent tegenwoordig wel iemand die aan een universiteit studeert of werkt. In plaats van idyllische broedplaatsen voor de nieuwe maatschappelijke elite, zijn universiteiten massaproducten van toegangsbewijzen voor de betere banen op de arbeidsmarkt geworden. Want het staat wel vast dat universiteiten goede toegangspoorten zijn tot de hogere regionen van de arbeidsmarkt.

Het grote succes van het hoger onderwijs in West-Europa is de spectaculair toegenomen toegankelijkheid ervan. Het aantal universitaire studenten en afgestudeerden is de laatste decennia in West-Europa aanzienlijk gegroeid. Maar voor deze succesvolle prestatie van de toegenomen toegankelijkheid (en dus ook voor de betere arbeidsmarktperspectieven voor al degenen die vroeger niet gingen studeren) betalen de universiteiten een prijs. Universiteiten zijn minder 'geheimzinnig' geworden. Het aureool van elitisme is verdwenen en het gevolg lijkt te zijn dat het maatschappelijke aanzien dat universiteiten genieten, is afgenomen.

Naar mijn mening is er echter nog een andere (en ik denk ook belangrijker) reden waarom universiteiten kennelijk niet meer voor iedereen als vanzelfsprekend de leukste instellingen in de samenleving zijn. Deze reden heeft te maken met de aard van de huidige universitaire opleidingen en met name met de geringe aandacht die daarin bestaat voor academische vorming. Het is dit punt dat ik hier graag nader zou willen behandelen en waarvoor ik allereerst enige historische context aanbreng.

HISTORISCHE EUROPESE WORTELS

'Wie zijn opleiding verwaarloost, loopt de rest van zijn leven kreupel', heeft Plato eens gezegd. Plato is de stich-

ter van de beroemde Atheense Academie (in 387 voor Christus), de eerste Europese universiteit die bijna duizend jaar heeft bestaan en waar ook Aristoteles twintig jaar heeft doorgebracht. Plato's Academie was een soort klooster waar met behulp van een streng disciplinair regime aan het onderwijsideaal van de innerlijke menselijke perfectie werd gewerkt. Het ging Plato daarbij om de filosofische verlichting van de geest die in contact moest worden gebracht met de vergeten eeuwige kennis. Een opleiding aan Plato's Academie was een totale overgave aan de poging om de menselijke intelligentie en wilskracht tot een zodanige hoogte op te stuwen dat een vereniging met de universele ideeën mogelijk wordt.

Plato's onderwijsideaal heeft door de eeuwen heen doorgelopen in de wereld van de universiteiten. De centrale gedachte dat de menselijke geest bevrijd moet worden van onjuiste opvattingen en teruggevoerd moet worden naar het licht van de waarheid, vormt één van de belangrijkste bases van de westerse wetenschapsovervatting die gericht is op het zoeken naar waarheid (of, om met Popper te spreken, op het ontmaskeren van onwaarheden). De opvatting van Plato (en, indien Plato's relaas over diens ideeën juist is, ook van Socrates) dat het er bij academische vorming om gaat dat de student participeert in een, samen met de docent gedeeld, ontdekkend leerproces, heeft model gestaan voor de onderwijsopvatting in zowel de oude als de nieuwe wereld.

Het ideaal van academische vorming kennen wij natuurlijk vooral in de persoon van de breed gevormde, spreekwoordelijke Renaissance-man (want het ging toen altijd om mannen). In het Renaissancistische Florence, een stad die destijds nooit een universiteit van enige betekenis heeft gehad, is de opvatting dat de klassieke humanistische opvoeding een mens het beste voorbereidt op zijn rol in het maatschappelijk leven, gedurende lange tijd en met grote volharding gekoesterd.

Het Florentijnse humanistische vormingsideaal is in de negentiende eeuw nog eens nadrukkelijk verwoord door de beroemde stichter van de Universiteit van Berlijn, Wilhelm von Humboldt (1767-1835). Von Humboldt benadrukte het belang van de *Lernfreiheit* van de student, die in een onafhankelijk en persoonlijk streven naar kennis een intellectuele ontwikkeling moet kunnen realiseren. In de Humboldtiaanse opvatting van academische

vorming (en het Duitse of continentale universitaire model dat grotendeels op Von Humboldt is gebaseerd) is de student in zijn of haar ontwikkeling het meest gediend met een directe betrokkenheid bij grensverleggende onderzoeksactiviteiten. Academisch onderwijs en wetenschappelijk onderzoek zijn in deze visie onlosmakelijk met elkaar verbonden en van de student wordt een grote inzet in en belangstelling voor hoogwaardig intellectueel werk verwacht.

Ook in het thans internationaal dominante Angelsaksische hoger-onderwijsmodel neemt academische vorming een centrale plaats in, zij het dat hier de koppeling met onderzoeksactiviteiten traditioneel minder expliciet wordt gelegd dan in de Humboldtiaanse optiek. De grondlegger van de Angelsaksische hoger-onderwijsfilosofie is de eerste Rector van de Katholieke Universiteit van Dublin, Kardinaal John Henry Newman (1801-1890).

Newman bepleitte een daadwerkelijke *liberal education*, die naar zijn mening bepaald niet beperkt mag zijn tot het verwerven van bruikbare kennis. Volgens Newman bestaat academische vorming in een continu proces van intellectuele reflectie op waargenomen en ervaren omstandigheden en in de plicht uit die reflectie een universeel en samenhangend beeld te creëren. Academische vorming dient zowel gericht te zijn op de intellectuele groei van de student (door Newman aangeduid als 'an expansion of the mind') als op de ontwikkeling van diens karakter ('the cultivation of the mind'). Het doel van academische vorming is niets minder dan een emancipatieproces waarin het lerende individu, door middel van sociale interactie- en communicatieprocessen met collega-studenten en leermeesters (*tutors*), wordt gevormd tot een echte gentleman. In deze optiek dient een student in de gelegenheid te worden gesteld om door middel van reflectie en dialoog een brede intellectuele en culturele bagage te verwerven, die hem of haar in staat stelt de wereld in een samenhangend perspectief te bezien en er zodoende met zelfvertrouwen en sociale vaardigheden in te opereren.

De woorden van Von Humboldt en Newman lijken in onze huidige tijd te zijn verstomd. De idealen van de Griekse filosofen en de Middeleeuwse en Renaissancistische leermeesters lijken te zijn vergeten. Academische vorming is niet langer een onderwerp waarover in onze

moderne universiteiten veel wordt gesproken. Een belangrijke oorzaak van het op de achtergrond raken van het idee van academische vorming ligt mijns inziens in de snelle ontwikkeling die de universiteit als institutie heeft doorgemaakt sinds de tweede helft van de negentiende eeuw. Ter illustratie van dit punt sta ik kort stil bij de ontwikkeling en vernieuwing van het Amerikaanse hoger onderwijs.

DE ONTWIKKELING VAN HET HOGER ONDERWIJS IN DE VERENIGDE STATEN

In het midden van de vorige eeuw speelden de universitaire colleges nauwelijks een rol in de Amerikaanse samenleving. De min of meer automatisch uit Engeland overgenomen opleidingsinstituten bestonden louter voor de kleine groep welgestelden, die in de vierjarige *college education* een soort binnenlands alternatief zagen voor de traditionele Europese rondreis. De kwaliteit van het onderwijs aan de oorspronkelijke Amerikaanse colleges was bedenkelijk en beperkt. Studenten vonden voldoende tijd en gelegenheid om zich op allerlei andere wijzen te vermaken. Het is dan ook begrijpelijk dat diverse hervormers zich inspanden om de oriëntatie van de oorspronkelijke colleges te wijzigen en geheel nieuwe onderwijsinstituten op te richten. De invloed van de klassieke talen op de curricula werd geminimaliseerd en nieuwe disciplines zoals economie, sociologie en de zich snel ontwikkelende natuurwetenschappen werden geïntroduceerd. Geïnspireerd door het succes van de negentiende-eeuwse Duitse universiteiten toverden de Amerikaanse hervormers (zoals Charles William Eliot, Andrew White en Daniel Gilham) de Amerikaanse colleges om tot de centra voor academische wetenschapsbeoefening zoals wij die kennen. De stichting, in 1876, van de Johns Hopkins University markeert de geboorte van de Amerikaanse *research university*. Andere beroemde Amerikaanse universiteiten (Chicago, Columbia, Harvard, Stanford, Yale) volgden spoedig dit voorbeeld. Grote aantallen studenten stroomden toe. En de volgende decennia lieten de snelle opkomst van de Amerikaanse top-universiteiten zien.

De snelle expansie van de Amerikaanse *research universities* ging gepaard met een toenemend accent op specialisatie en fragmentatie. De Amerikaanse onderwijsvernieuwers van het eerste uur trachtten, terecht, recht te doen aan de bestuurlijke karakteristieken van de Europe-

se universiteiten die in belangrijke mate hadden bijgedragen tot de imposante bloei van de negentiende-eeuwse Duitse universiteiten. Academische vrijheid en bestuurlijke autonomie werden als belangrijke uitgangspunten gezien voor de hervorming van de Amerikaanse colleges, maar het gevolg was ook dat de verschillende *departments* zich zo onafhankelijk mogelijk trachtten op te stellen van de collega-onderdelen van de universiteit. De *departments* werden kleine vorstendommertjes die, grotendeels geïsoleerd van de rest van de universiteit, hun eigen disciplinaire verworvenheden wensten te beschermen. De relaties met de aangrenzende vorstendommertjes kregen het karakter van een enigszins vijandig buitenlands beleid. De opleidingsprogramma's werden volledig door de eigen stafmedewerkers verzorgd en de vorstendommen deinsden er zelfs niet voor terug om docenten aan te trekken voor disciplinaire specialisaties die elders aan de universiteit reeds op goed niveau werden bedreven.

Dit interne isolationisme werd nog versterkt door de snelle opkomst van het professionalisme in de Amerikaanse universiteiten. De hervormers van de traditionele colleges hadden zich ook ten doel gesteld om het universitaire onderwijs dichter te laten aansluiten bij de behoeften van de samenleving. De onderwijsprogramma's zouden, meer dan in het verleden, gericht moeten zijn op het opleiden van professionele deskundigen op specialistische terreinen. In de praktijk van de ontwikkeling van de Amerikaanse universiteiten leidde deze, op zichzelf zinvolle, vernieuwing echter tot een versterking van de fragmentatie- en isoleringstendensen. Professioneel gespecialiseerde academici zochten en vonden aansluiting bij professionele beroepsbeoefenaren, waarna zij gezamenlijk professionele verenigingen oprichtten, met als doel de belangen van de professie te behartigen. De op specifieke professies gerichte academische onderwijs- en onderzoeksterreinen raakten in toenemende mate georiënteerd op de belangen en behoeften van de betreffende beroepsgroepen, met als gevolg een nog verdergaande afzondering van de andere academische vakgebieden.

EXPERTS OF INTELLECTUELEN?

In mijn rede bij het aantreden als Rector van de Universiteit Twente heb ik uitgebreid stilgestaan bij het feit dat de zojuist besproken fragmentatie- en isoleringstendensen

zich niet beperken tot het Amerikaanse hoger onderwijs. Zij doen evenzeer opgeld in het Europese en derhalve ook het Nederlandse universitair onderwijs.

Voor het academische onderwijs betekent deze ontwikkeling nagenoeg het einde van het ideaal van de academische vorming. In plaats van op de 'expansion and cultivation of the mind' (Newman), is het accent komen te liggen op specialistische beroepsvoorbereiding. In de plaats van de doelstelling van de intellectuele en culturele ontwikkeling van het lerende individu, is de pragmatische doelstelling van een gedegen training voor een hoog specialistische beroepsuitoefening gekomen. In de plaats van de wens om een student tot gentleman te vormen, staat nu het streven om goed gekwalificeerde beroepsbeoefenaren op te leiden.

Ik ben van mening dat de moderne westerse universiteiten vooral experts en nauwelijks nog intellectuelen opleiden. Niet dat ik iets tegen experts heb. Specialistische deskundigheden zijn uitermate belangrijk in onze moderne, complexe samenleving en universiteiten vervullen een belangrijke taak wanneer zij bijdragen aan de training van deze experts. Maar het trainen van experts kan mijns inziens niet het enige doel zijn van een academische opleiding. Frank Lloyd Wright heeft eens gezegd dat het probleem van experts is dat het mensen zijn die zijn opgehouden met denken. Dat is wellicht wat overdreven. Maar Lloyd Wright wijst wel op een gevaar waar universiteiten beducht voor moeten zijn.

Universiteiten zouden méér moeten willen dan het aanbieden van trainingsprogramma's voor specialistische beroepsuitoefening. Universitaire studenten zouden méér moeten willen dan kritiekloos voorgeprogrammeerde opleidingsprogramma's volgen. Universitaire stafleden zouden méér moeten willen dan doceren en onderzoek verrichten in een super-specialistisch onderdeel van een bepaald vakgebied. Universiteiten moeten behalve experts ook intellectuelen opleiden. De gespecialiseerde afgestudeerde die de moderne universiteit verlaat, moet tijdens zijn universitaire studie ook de gelegenheid hebben gehad zich intellectueel te ontwikkelen.

INTELLECTUELE EXPERTS

Ik ben van mening dat de universiteiten zich zouden moeten inspannen om het oude ideaal van academische vor-

ming zodanig te vertalen dat het zinvol gekoppeld kan worden aan de noodzaak tot specialistische deskundigheidstraining. Daarbij dienen universiteiten het als hun taak te zien om hun studenten niet alleen een professionele opleiding te bieden op academisch niveau, maar ook om hen in de gelegenheid te stellen zich te ontwikkelen tot onafhankelijke en zelfbewuste denkers. De universiteiten dienen daarbij een antwoord te hebben op de gevaren van hyperspecialisatie. Zeker in een tijd waarin ook op de arbeidsmarkt vraag is naar breed inzetbare academici, dienen academische opleidingen meer te zijn dan specialistische beroepstrainingen. Universiteiten dienen bewust en systematisch aandacht te schenken aan de bevordering van de capaciteiten van studenten tot zelfstandige meningsvorming en bewust en effectief maatschappelijk handelen. Universitaire opleidingen dienen samenhangende studieprogramma's te zijn waarin de principes van academische vorming en specialistische training zijn geïntegreerd. Onze afgestudeerden dienen intellectuele experts te zijn.

De intellectuele expert is iemand die in de eerste plaats op een wetenschappelijk niveau is opgeleid in een vak. Het is iemand die iets kan en die heeft kennisgemaakt met het wetenschappelijk onderzoek in zijn vakgebied. Laat er dus geen misverstand over bestaan: ik torn niet aan de waarde van een vakgebied of discipline. Maar de intellectuele expert is ook iemand die gedurende de tijd dat hij of zij lid is van de universitaire gemeenschap, in de gelegenheid is gesteld zich te ontwikkelen tot een onafhankelijk en zelfbewust denker. Iemand die kritisch en constructief in de huidige maatschappij kan functioneren omdat hij of zij tijdens de opleiding bij voortduring in contact is geweest met deze maatschappij. En iemand die verantwoordelijkheden kan en wil nemen omdat het dragen van verantwoordelijkheid een integraal deel van de opleiding heeft uitgemaakt.

In het huidige onderwijsconcept van de Universiteit Twente zijn al deze elementen in zekere vorm terug te vinden. Met andere woorden, wij erkennen dat dit belangrijke elementen zijn. Tegelijkertijd moeten wij eveneens constateren dat ook in dit opzicht sprake is van fragmentatie. Onafhankelijkheid, zelfbewustzijn, kritische reflectie en maatschappelijke oriëntatie en bewustzijn zijn te weinig geïntegreerd in onze programma's. Om deze mijns

inziens noodzakelijke integratie te bewerkstelligen dient het intellectuele, vormende aspect als een rode draad door het totale opleidingspad van onze studenten te lopen. In concreto betekent dit een fundamentele heroriëntatie van ons onderwijsconcept, onze benadering van studenten en het gebruik van de faciliteiten die onze universiteit biedt.

HET TWENTSE MODEL

Ten aanzien van de heroriëntatie van het onderwijsconcept ben ik bij het aantreden als Rector ingegaan op het major-minor concept. Ik wil dat in dit verband nog iets nader aanscherpen. De kerngedachte achter major-minor is dat een student naast een gedegen studie van een wetenschappelijk vakgebied (de major) ook in aanraking komt met andere vakgebieden. Om dit te bewerkstelligen biedt de universiteit een scala aan mogelijkheden tot het volgen van een samenhangende en afgeronde oriëntatie op andere gebieden dan de gekozen major (de zogenaamde minors). Concreet betekent dit dat wij de thans bestaande en mogelijk nieuwe afstudeervarianten als majors aan onze studenten aanbieden en dat aan de faculteiten wordt gevraagd voor hun disciplines samenhangende minor programma's te ontwikkelen. Daarbij heeft het mijn voorkeur dat de major-minor combinatie die een student kiest, een afspiegeling is van onze twee-kernen filosofie. Met andere woorden, een student met een technische major kiest een sociaal-wetenschappelijke minor en omgekeerd. Hierbij realiseren wij ons terdege dat er beperkingen zitten aan het technisch georiënteerde minor aanbod dat voor onze gamma studenten geschikt zal zijn. Maar er is voldoende creativiteit op onze instelling aanwezig om hier op een innovatieve manier vorm en inhoud aan te geven.

In mijn visie is wetenschappelijk onderwijs uitdagend. De student moet worden geprikkeld het maximale uit zijn of haar capaciteiten te halen. Op dit moment gebeurt het al dat bijzonder begaafde en/of gemotiveerde studenten extra vakken buiten de bestaande programma's volgen om zich verder te ontplooien. Major-minor biedt ons de mogelijkheid gestructureerd op deze wens in te spelen door studenten een dubbele major te laten volgen. In voorkomende gevallen kan dit, wat mij betreft, zelfs uitmonden in een dubbel doctoraat.

Wetenschappelijk onderwijs betekent het uitdagen en stimuleren van de student. Zoals ik eerder heb aangegeven, dient intellectuele vorming als een rode draad door onze opleidingen te lopen teneinde de noodzakelijke verbreding van onze studenten te bewerkstelligen. Eén van de mogelijkheden die wij daarvoor hebben is het uitbreiden van het vorig jaar begonnen experiment van de multidisciplinaire ontwerp-opdracht. De ervaringen daarmee zijn zeer positief. Tijdens een multidisciplinaire ontwerp-opdracht werken studenten van verschillende faculteiten onder begeleiding van docenten uit verschillende faculteiten in teamverband aan het gezamenlijk oplossen van een bepaald probleem, gebruikmakend van, en lerend van elkaars verschillende deskundigheden en disciplinaire benaderingen. In mijn ogen is deze vorm van onderwijs bij uitstek geschikt voor het verwezenlijken van het ideaal van *liberal education*, in combinatie met de zojuist besproken major-minor structuur.

Ik pleit er derhalve voor de multidisciplinaire projecten sterk uit te breiden door ze in alle jaren te laten terugkomen. Daarbij stel ik mij voor dat met name in het eerste jaar van de opleidingen multi-disciplinariteit en complexiteit van de onderwerpen relatief beperkt zullen zijn. Immers, wij moeten rekening houden met de capaciteiten van onze studenten en ze niet direct overbelasten. Door de volgende jaren heen kunnen vervolgens multi-disciplinariteit en complexiteit geleidelijk worden uitgebouwd, zodat de student aan het einde van de rit daadwerkelijk is voorbereid op het werken in complexe situaties, samen met personen met verschillende disciplinaire achtergronden. Op deze wijze kunnen wij concreet vorm en inhoud geven aan het doel van de integratie. Op deze manier stellen wij studenten en docenten in staat om buiten de grenzen van de discipline te treden. Op deze manier vormen wij de intellectuele expert.

Prof.dr. F.A. van Vught is Rector Magnificus van de Universiteit Twente. Zijn artikel is een bewerkte versie van de rede die hij uitsprak ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar 1997-1998.